

УДК 330.101:001:351

М.П. Бутко, д-р екон. наук, професор

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ ТА МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ

Н.П. Бутко, д-р екон. наук, професор

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

СУЩНОСТЬ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ И МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВЛИЯНИЯ НА ПРОЦЕСС ЕЕ СТАНОВЛЕНИЯ

Mykola Butko, Doctor of Economics, Professor

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

THE ESSENCE OF ECONOMICS OF KNOWLEDGE AND MECHANISMS OF THE STATE INFLUENCE ON THE PROCESSES OF ITS DEVELOPMENT

У статті розроблено концептуальні положення, обґрунтовано наукові підходи та запропоновано практичні рекомендації щодо формування та розвитку економіки знань, надано характеристику державних механізмів впливу на її становлення, проведено аналіз інституційних ресурсів розвитку економіки знань. Наукове дослідження розкриває питання ролі економіки знань у формуванні інноваційної моделі розвитку національного господарства.

Ключові слова: економіка знань, інноваційний розвиток, механізми державного управління, глобалізація, педагогічні підходи, наука, освіта, нововведення, національне господарство, господарський механізм.

В статье разработаны концептуальные положения, обоснованы научные подходы и предложены практические рекомендации по формированию и развитию экономики знаний, охарактеризованы государственные механизмы влияния на ее становление, проведен анализ институциональных ресурсов развития экономики знаний. Научное исследование раскрывает вопросы роли экономики знаний в формировании инновационной модели развития национального хозяйства.

Ключевые слова: экономика знаний, инновационное развитие, механизмы государственного управления, глобализация, педагогические подходы, наука, образование, нововведения, национальное хозяйство, хозяйственный механизм.

The article focuses on the development of conceptual basises, scientific approaches and practical recommendations for the formation and development of knowledge economics are given, the characteristics of state mechanisms of influence on its formation are given, the analysis of institutional resources of knowledge economy development. Scientific research reveals the role of knowledge economy in the formation of an innovative model of development of the national economy.

Keywords: knowledge economy, innovative development, mechanisms of state administration, globalization, pedagogical approaches, science, education, innovations, national economy, economic mechanism.

Постановка проблеми. Глобальний характер економічних систем, схожість структури національного виробництва і ресурсної бази багатьох економік світу призвели до посилення конкуренції в умовах глобалізованого світу. Це призвело до зниження доходів від реалізації природних ресурсів і стагнації економік країн. При наборі відомих інструментів і інститутів розвитку, єдиного для всіх країн рецепта успішного інноваційного розвитку не існує. У країнах, які сьогодні є лідерами інноваційного розвитку, реалізовувалися власні національні програми, більшість яких побудовано на основі реалізації нового прогресивного ресурсу – знань. Саме інвестування у продукування нових знань в рамках стратегій інноваційного розвитку сформували нову теоретичну модель економічного розвитку – економіки знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню економіки знань, характеристиці особливостей властивого їй господарського механізму і механізму відтворення присвячені праці вітчизняних і закордонних авторів, зокрема О. Антипіної, І. Астахової, С. Архієреєвої, Д. Белла, А. Варшавського, Ю. Васильчука, Е. Вильховченко, В. Гейця, Дж. Гелбрейта, Г. Григоряна, П. Друкера, Г. Задорожного, В. Іноземцева,

Р. Інглегарта, Дж. Куїнна, М. Мелоуна, Т. Розака, Т. Сакайя, В. Семиноженка, В. Стьопіна, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, А. Чухна, Л. Едвінссона та інших.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити, що при розмаїтті розробок з даної проблематики, потребує удосконалення категоріальний апарат та механізми державного впливу на процеси становлення в процесі дослідження думок вчених щодо цієї проблематики. Дослідження інституціональних ресурсів з метою вивчення основних думок в реаліях вітчизняної економіки.

Мета статті. Основними завданнями даного дослідження є: визначення теоретичних положень процесу державного впливу на процес становлення економіки знань та розвитку економіки знань як базового елементу інноваційного розвитку національного господарства.

Виклад основного матеріалу. Витоки концепції економіки знань можна знайти в окремих працях 60-х років ХХ ст. [1], але її активна розробка почалася у 90-х [2].

Поняття «економіка знань» почало формуватися в 60-і роки ХХ ст., а першим його ввів Фріц Махлуп, розуміючи, однак, під цим терміном лише окремий сектор економіки.

Хоча ще один з авторів американської конституції, третій президент США Т. Джеферсон якось зазначив: «Хто сприйняв від мене ідею, користується нею, не обідняючи мене, як той, що отримав світло від моєї лампи, не занурює мене в пітьму» [3]. Саме ця глибока думка і лягла в основу нової науки – «економіки знань».

Зацікавленість проблемою ролі знання у суспільстві спостерігалась не лише з боку таких відомих теоретиків, як П. Друкер та Е. Тоффлер, які звернули увагу на нього як на ресурс управління та влади, але й з боку вчених, які вивчають технологію і стратегію управління, теорію організації, і також стали висувати теорії управління знаннями. Так, у своїй останній праці П. Друкер доводить, що в нових економічних умовах знання не є ще одним ресурсом того ж порядку, що й традиційні фактори виробництва – праця, капітал та земля, а взагалі є єдиним значущим ресурсом.

Е. Тоффлер поділяє думку П. Друкера і називає знання потужною силою та ключем до зрушення влади, звертаючи увагу на перетворення знання із доповнення до сили грошей та сили мускул в їх квінтесенцію, що пояснює причини поширення по всьому світу війни за контроль над інформацією та засобами комунікації.

Продовжуючи роздуми своїх попередників, Дж. Куїнн вважає, що економічні та продуктивні сили вміщені в основному в інтелектуальній сфері та у сфері виробництва послуг. Він стверджує, що вартість більшості продуктів і послуг у першу чергу визначається можливістю розвитку заснованих на знаннях нематеріальних активів, таких як технологічні ноу-хау, дизайн продукції, маркетингові дослідження, розуміння клієнта, здатність персоналу до продуктивної праці та інновації.

Більшість дослідників – класиків організаційних теорій – поділяють людське знання на два типи:

1) *знання формалізоване*, що виражене фаховою мовою, формулами, конкретними характеристиками тощо, завдяки чому цей тип знання може легко передаватися одним індивідом іншому;

2) *знання неформалізоване* – це особисте знання, результат індивідуального досвіду, що включає такі розмиті поняття, як особисте переконання, думки та системи цінностей, що важко піддаються вербалізації.

Звідси дві форми взаємодії – між неформалізованим і формалізованим знанням та індивідом і організацією – визначають існування чотирьох основних процесів трансформації знання, сукупність яких і є створенням знання: із неформалізованого у формалізоване, із формалізованого у формалізоване; із формалізованого в неформалізоване та із неформалізованого у неформалізоване.

Фундатор сучасної неокласичної економіки А. Маршалл одним із перших визнав роль знання в економічних процесах: «Значною мірою капітал складається зі знання та

організації... Знання – один із потужних двигунів виробництва... організація допомагає знанню» [4].

Ф. фон Хайек та Й. Шумпетер також надавали великого значення ролі знання в економічних процесах. Вони прагнули описати динаміку перемін в економіці, звертаючи особливу увагу на унікальні знання, які є в розпорядженні кожного економічного суб'єкта, а не на знання, якими володіють декілька економічних суб'єктів. Так, Й. Шумпетер наголошував, що поява нових товарів, методів виробництва, ринків, матеріалів та організацій – це результат нових «комбінацій» знання [5].

П. Ромер, Р. Лукас та інші прихильники «нових теорій зростання» розглядають науково-технічний прогрес як внутрішній, ендогенний фактор економічного зростання і значною мірою спираються на концепцію людського капіталу. Виділяються три напрями, за якими здійснюються інвестиції, що забезпечують економічне зростання: вкладення в нове знання, вкладення в людський капітал і проміжні витрати, спрямовані на поширення знань і умінь.

П. Ромер і його послідовники розробляють *модель індустрії знання*, що забезпечує економічне зростання, виробляючи нові ідеї. Основні *положення* цієї теорії такі:

- кожна нова ідея вимагає встановленої суми інвестицій у нематеріальні активи (типу НДДКР);
- ця сума знижується згодом, оскільки індустрія, що виробляє знання, може експлуатувати постійно зростаючий запас знань і умінь, або, що те ж саме, виробляти при незмінних інвестиціях більшу кількість ідей;
- індустрія знання є місткою відносно людського капіталу і використовує наявний запас знання як вхідне;
- ціна нових ідей визначається обсягом інвестицій, що спрямовуються в індустрію знання, а також інтенсивністю та ефективністю їх використання;
- більш дешеві нові ідеї підвищують макроекономічну продуктивність і добробут споживачів унаслідок більшого вибору і кращої якості.

При цьому нагромадження людського капіталу розглядається через систему освіти. Вона забезпечує технологічний прогрес, тому що витрати на освіту збільшують запас людського потенціалу і в такий спосіб поліпшують здатність економіки виробляти нові ідеї і дають їй порівняльні переваги в наукомістких виробництвах.

Відомий учений Е. Денісон детально розглядав особливу роль знання в економічному розвитку індустріальних країн. У своїй знаменитій праці він доводить, що саме свою особливу роль знання починають відігравати на високій стадії індустріальної зрілості країни, коли господарюючими системами досягнуто значного ступеня насиченості засобами виробництва та високого рівня фондоозброєності праці.

Слід зазначити, що серед більшості нових управлінських теорій, що з'явилися з середини 80-х років ХХ ст., бракувало досліджень, присвячених процесу створення знань, тобто ці теорії розглядають в основному придбання, накопичення та використання наявних знань, ігноруючи процеси «створення нових знань».

Відмінною особливістю нової фази технологічного розвитку людства є підвищена увага до знань, оскільки останні все більше проявляють себе у вигляді безпосередньої продуктивної сили. В соціальному плані очікується, що наукомісткі технології можуть сприяти зміцненню демократичних процедур прийняття рішень, підвищенню ефективності управління та безперервному навчанню членів суспільства протягом усього життя. В економічному плані все більше йдеться про появу такого типу економіки, де сектори технологічної матеріалізації знань відіграють вирішальну роль, а виробництво знань є джерелом економічного розвитку.

Подальші перетворення в Україні, як і в більшості країн, що потребують глибших економічних і соціальних реформ, необхідно надати характеру стратегії, зміст і особливості

якої принципово відмінні від трансформаційних змін, які відбулися в кінці ХХ ст. У нову стратегію мають бути закладені внутрішньо іманентні джерела прогресу завдяки, перш за все, масовості сприйняття її населенням, а тому, власне, розвиток має відбуватися в умовах піднесення активності інновацій соціального і технократичного характеру. Перші, як відомо, пов'язані з мотивацією до праці та креативності дій, а другі – з технологіями, які підвищують продуктивність праці, і обидві не повинні відповідати психологічному сприйняттю соціумом змінам у рівні та якості життя.

У результаті реалізації такої стратегії має мінімізуватися протистояння, з одного боку, між правлячою елітою, владою та частиною населення, яке в основному нелегітимно збагатилося і хоче зберегти своє нинішнє становище, а з іншого – активними в суспільному і політичному відношеннях масами населення, які в результаті трансформаційних змін не тільки не підвищили рівень свого життя, а й багато в чому втратили свій соціальний статус. Внаслідок цього спостерігається вимушена в масовому порядку еміграція, або ж прагнуть емігрувати, щоб задовольнити передусім свої потреби в якісному працевлаштуванні, яке давало б необхідні джерела і для життя, і для підвищення рівня розвитку, не лише власного, а й родинного. Власне, це є важливим, оскільки попередні зміни, які теж, здавалося, несли інноваційні зміни для нашого суспільства і для економіки, насправді ж у житті більшості населення виникли глибокі суперечності, очікувані цінності девальвували, бо не лише не дозволили досягти нового, більш високого рівня розвитку, а навпаки, життєвий рівень суттєво погіршився. Можна стверджувати, що нововведення в економічному і суспільному відношеннях, що відбулися наприкінці ХХ ст. в Україні, не були по суті соціальними інноваціями, адже в суспільстві й економіці не відбулося ні підвищення рівня життя населення, ні покращення його якості.

Нововведення в результаті трансформаційних змін, що відбулися внаслідок реформ кінця ХХ ст., виявилися процесом, який має глибокі і довгострокові наслідки негативного характеру, тому що країна в таких умовах втратила значною мірою людський потенціал, який і нині має першочергове значення для розвитку економіки. Про ці втрати переконливо свідчать результати розрахунку Індексу людського розвитку за методикою ПРООН, який включає інформацію не про всі (і навіть не всі важливі) показники, що характеризують різні аспекти людського життя, а тільки три найважливіші компоненти, за якими можна концентровано отримати необхідну інформацію. Серед них: індекс тривалості життя, індекс освіти та індекс валового внутрішнього продукту в душовому обчисленні.

Слід зауважити, що збереження в подальшому стабільно високих темпів економічного зростання можливе, коли спостерігатиметься нагромадження соціального капіталу. В такому разі відбуватимуться процеси активізації соціальних перетворень передусім в економічному відношенні, оскільки інновації соціального характеру, а також технологічна культура, які визначатимуться освітою, науково-технологічними перетвореннями, інтелектуальним підприємництвом, які сприятимуть рівноправній співпраці при наростанні конкуренції у глобалізованому світі.

За оцінками соціологів бажання у понад третини населення України виїхати з країни є досить важливим в негативному плані мотивом не тільки тому, що Україна втрачає потенційний запас нагромадженого капіталу, а й тому, що, емігруючи, ми звільняємо власний життєвий простір представників соціуму з нижчим рівнем професійної підготовки. У світі життєвий простір майже повністю опанований, а можливості його перерозподілу досить обмежені, хоча не тільки в історичній ретроспективі, а і нині робляться спроби його захоплення, в тому числі через військової інтервенції. Разом з тим боротьба за контроль і збагачення за рахунок експлуатації чужого життєвого простору масово перейшла в іншу площину і здійснюється за допомогою сучасних фінансових та інформаційних технологій. Перехід до суспільства й економіки знань – це не тільки можливість підвищити

конкурентоспроможність на національному і субнаціональному рівнях, а й шлях до підвищення ресурсних можливостей життєвого простору країни.

Не випадково людство зосередилось на накопиченні знань, основна маса яких була здобута у другій половині ХХ ст. Власне саме цей ресурс став основою інтелектуального ресурсу розвитку, який буде продовжувати накопичуватися у ХХІ ст. Адже саме завдяки масовій інтелектуалізації розвитку важливо не лише захистити національний життєвий простір, а й отримати власні конкурентоспроможні ресурси для розвитку і завдяки цьому не опинитися на узбіччі цивілізованих процесів.

Умови переходу до економіки знань та їх зміст означають, що в основі модернізаційних перетворень мають бути соціальні інновації органічного характеру, тобто такі, які за змістом відповідають суспільним потребам. Економіка знань базується на особливому стані суспільного розвитку, сутність якого згідно з позицією ООН полягає в тому, що інститути і організації дають можливість людям та інформації розвиватися, не ставлячи жодних перешкод, і відкривають можливості масово проводити і масово використовувати всі види знання в масштабах всього суспільства.

Виходячи із зазначених вимог у суспільстві знань відбувається якісний стрибок за рахунок розширення обсягу цінностей і послаблення жорстких норм раціоналізації техногенної цивілізації, що розглядалась як така, що властива західним цінностям. Такий підхід до розширення обсягу цінностей суспільства знань як у глобальному, так і в національному вимірах відкриває перспективи для формування суспільств знань в окремій країні та її ролі в загальноцивілізаційному вимірі. А це дозволяє говорити про методологічну базу національного проекту суспільної модернізації на основі знанневого підходу, в якому є місце технологічним, культурологічним та соціологічним критеріям, які властиві кожному народу і кожній країні.

Стосовно структуроутворювальної основи суспільства знань, то основне в ній – економічна складова, оскільки саме вона здатна здійснити масове виробництво знань і їх використання, без чого неможливе існування високорозвиненого суспільства, а економічний розвиток не забезпечується за рахунок домінантного значення знань, як це спостерігається у країнах-лідерах планетарного прогресу. Разом з тим сучасний досвід створення економіки знань показує, що її діяльність передбачає, а час вимагає існування спільних дій як суспільства та держави, і незалежно один від одного, так і реалізації своєрідного партнерства держави, бізнесу і соціуму. Таке поняття принципово відрізняється від класичного поняття партнерства держави і бізнесу в реалізації суспільно значущих проектів. Таке партнерство нині може розглядатися як суспільно-державно-приватне, що дозволяє формувати суспільство знань. При цьому не виключається, що ці надбання у певній частині можуть бути і запозиченими, і стимульованими, але за умови домінування національних ресурсів, які притаманні українському суспільству.

Сутність перехідних процесів, де домінують інновації як соціального, так і технократичного характеру, означає рух регіонів та України в цілому до економіки і суспільства знань. Необхідно також оцінити можливості та характер обов'язкових змін у суспільному та економічному розвитку. У першу чергу, для здійснення процесу проектування важливим є визначення чіткої кінцевої мети соціальних і економічних перетворень, виходячи зі стратегічних орієнтирів та досягнення відповідальності тих, хто їх здійснюватиме. Оскільки йдеться передусім про перетворення знань у суспільному і соціально-економічному розвитку на основну рушійну силу, то постійним має бути процес переходу від традиційних ознак до процесів модернізації.

З урахуванням зовнішніх аспектів глобального впливу на процес модернізації суспільного розвитку, метою забезпечення безперервності цього процесу саме на національному рівні має відбуватися накопичення і використання спеціалізованого знання, як результату інноваційної діяльності, і, власне, саме це має вийти на передній план у

повсякденному житті. При цьому *повсякденне знання у суспільстві у процесі свого накопичення має розвивати імунний захист від узвичаєння таких ознак, як аморальність, насильство, рутинність, песимізм, індиферентність, безцільність існування* (які останнім часом у суспільній свідомості посилили негативний вплив на стан речей і є гальмом на шляху до суспільства і економіки знань) [6].

Суспільство ж з деморалізованими настроями, що майже на дві третини наблизились до свого максимуму, ускладнює формування знанневомісткої економіки. Причина в тому, що джерелом зростання при цьому є не тільки спеціалізовані, а й повсякденні знання, в результаті використання яких, поряд із природними ресурсами, капіталом і працею, процеси накопичення і використання всіх знань, що мають суспільний вимір, є визначальними у підвищенні інтелектуального потенціалу суспільства. Інтелектуальний потенціал є сукупністю повсякденних і спеціалізованих наукових знань, що наявні у свідомості людей та матеріалізовані в технологічно реальних та науково прогнозованих напрямках розвитку сфери матеріального виробництва.

За таких обставин при соціальному конструюванні реальності майбутнього суспільства і, відповідно, економіки знань, слід виходити з того, що:

- *по-перше*, цей процес має носити конвергентний характер, оскільки регіональний інтелектуальний простір повинен поєднуватись з фундаментальними надбаннями національного рівня;

- *по-друге*, процес переходу до нього повинен мати, перш за все, характер соціального проекту, що потребує масових соціальних інновацій, а значить, і соціальної модернізації;

- *по-третє*, як власні наукові розробки, які відповідатимуть технологічному укладу виробництва і системі управління, так і запозичені стануть продуктивною силою тільки у разі безперервної масової трансформації у буденне знання і коли масово озвичається за рахунок накопичених наукових знань, звільняючи таким чином простір і ресурси для накопичення нових;

- *по-четверте*, у суспільній свідомості процесу її руйнування за рахунок суспільних хвороб важливо протиставити спосіб життя, в якому пануватиме можливість задовольнити потреби насамперед найбільш вразливих верст населення;

- *по-п'яте*, економіка знань у контексті інформаційного суспільства потребує відкритості національного простору до інтеграції у світогосподарський, особливо у європейський простір.

Враховуючи реалії в Україні щодо співвідношення порівняно високого рівня бідності й одночасно високого рівня освіти та культурного розвитку населення, то модернізація на основі економіки знань потребує прискорення. У такому разі модернізацію треба розглядати через доцільну працю людини, озброєної практичними і науковими знаннями, що використовує засоби, які є уречевленими раніше в інноваціях. І далі потрібно мати на увазі, що це стосується всіх видів корисної для суспільства діяльності людей. По суті, йдеться про всебічний розвиток суспільства на базі найрізноманітніших за змістом і характером нововведень, що і є основою інноваційного оновлення. Оскільки українське суспільство накопичило необхідний запас знань, нагромаджений і в індустріальному характері виробничого апарату, і в людському потенціалі, то, незважаючи на порівняно невисокий рівень життя, вказані фактори здатні забезпечити зростання продуктивності праці на основі знань у разі включення в процес нововведень інноваційного спрямування. Вони формують умови, які дозволяють реалізувати цілеспрямовану мотивацію до високої продуктивності праці за рахунок рівня освіченості й з урахуванням необхідних змін прогресивного характеру і в позаекономічній сфері.

Інтелектуальний рівень суспільства ґрунтується на ресурсах знань, які, з одного боку, визначають матеріальну конкурентоспроможність виробництва, а з іншого – рівень

споживання соціогуманітарного та духовного розвитку населення, які можуть бути задіяними у створенні, опануванні та використанні сучасних технологій, здатних забезпечити підвищення продуктивності праці. Хоча українське суспільство часто декларується таким, що має достатньо високий рівень розвитку, принаймні за показниками освіченості населення, але при цьому не відбувається помітної адаптації українського соціуму до фундаментальних основ соціальних і культурних традицій Європи. На наше переконання, проект модернізації вітчизняної економіки і суспільства на основі знаннєвого підходу не буде успішним, якщо на соціальний характер майбутніх змін не буде приділено одночасної уваги як з боку влади, так і з боку бізнесу та інститутів громадянського суспільства.

Для забезпечення такої гармонізації суспільного розвитку необхідно дотримуватись таких принципів:

- свободи творчості;
- захищеності інтелектуальної власності;
- синхронізації інтелектуалізації суспільства з загальною логікою суспільних змін;
- взаємопов'язаності інтелектуалізації та інформатизації;
- інтеграції в міжнародний поділ праці та культурний обмін.

Наразі можна стверджувати, що інтеграція економіки України у глобалізовану систему демонструє її неадекватність світовим тенденціям. Адже база інноваційного оновлення економіки, що визначає траєкторію її руху в бік економіки знань, наша держава має розраховуватися доходами, отриманими від природної ренти і, таким чином, потрапляти у технологічну залежність від високорозвинених країн світу. Але не тільки це є негативним проявом сучасної економічної політики України. На додаток спровокований споживчий імпорту, за який сьогодні Україна теж може розраховуватися лише експортом сировини та напівфабрикатів, посилює боргову залежність національної економіки. Виходячи з цього, для суспільства є важливим:

- нарощувати темпи розвитку середовища спроможності свого національного відродження, чітко визначивши вектор підвищення конкурентоспроможності у фахово-знаннєвому, науково-технологічному, інноваційно-інформаційному та інших аксіологічних сутностях суспільного прогресу;

- з урахуванням військової агресії з боку Росії задіяти нову парадигму суспільної модернізації, яка б, крім традиційного оновлення технічної бази економічної, соціальної та екологічної сфер, передбачала формування загальнонаціональних цінностей задля виховання більш продуктивної, патріотичної, цивілізовано-інтеграційної спільноти;

- прискорити капіталомісткий шлях розвитку, використовуючи внутрішній ринок та ринок країн-сусідів, що переживають аналогічний процес, визначивши першочергові пріоритети;

- використати основні ресурси високотехнологічного розвитку, що вже були сформовані за умов попередньої економічної системи, а не ставати виключно на шляху формування цінової конкурентоспроможності, яка призведе до глибокої девальвації національної валюти;

- сформувані передумови для експансії на зовнішні ринки з продукцією високих технологій, що мають високу питому вагу валової доданої вартості з метою подальшої рівноправної інтеграції у світову господарську систему.

Слід враховувати також, що зазначена система розвиватиметься в умовах значних суперечностей глобального масштабу, але обов'язковою її базою буде науково-технічний прогрес. Саме тому знання, процеси їх формування, накопичення, обміну матимуть характеристики, які випереджатимуть інші показники розвитку. Саме таким буде XXI ст., а тому країна, яка увійде в число тих, хто генерує знання і нову технологічну культуру, може сподіватися на успіх у довгостроковому відношенні. При цьому Україні дуже потрібні

суспільні інновації, які дозволять використати, а не остаточно втратити наявний людський капітал.

Вітчизняну практику діяльності в інноваційній сфері слід осучаснити так, щоб навіть в умовах руйнації економічного потенціалу східних регіонів України та анексії Криму, інтенсивно розпочати роботи зі створення базової цілеспрямованої системи науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, що забезпечить ефект взаємозв'язку між діяльністю в технологічній сфері й економічним розвитком, стимулюватиме ресурсний потенціал для впровадження, в тому числі й іноземних технологій, за рахунок диференціації системи фінансування, а також інтегрує діяльність відповідних інститутів та компаній у сфері науки, техніки, технології та маркетингу. При цьому слід враховувати, що, за висновками Європейської економічної комісії ООН, цілеспрямованої і порівняно більш ефективної системи науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, яка відповідала б вимогам часу, не має жодна країна з перехідною економікою [7]. Враховуючи те, що більшість країн з перехідною економікою теж ведуть аналогічний пошук, доцільно широко кооперувати власні розробки з надбаннями, досвідом і перспективами передусім європейських країн з тим, щоб уникнути дублювання і не нести тягар витрат на вирішення цілого спектра проблем у вказаній сфері.

Не слід ігнорувати також традиційну орієнтацію України та високий рівень розвитку фундаментальної науки, що значною мірою збереглася в системі Національної академії наук. Навпаки, доцільно розширити пошук шляхів забезпечення успішної комерціалізації наукових ідей, які є результатом академічної науки.

Оскільки у глобалізованому світі домінуватимуть також інформаційно-комунікаційні технології, засновані на обміні знаннями – як повсякденними, що вимагатимуть постійної ідентифікації і самовизначення кожного народу, так і спеціальними, що визначатимуть прогрес і успіхи в матеріальній культурі і побуті. При цьому чим вищий буде рівень інтелектуалізації суспільства кожної країни, тим легше буде зберегти національну ідентичність і розвинути відповідну духовну культуру. Таким чином, технології підвищення інтелектуалізованого розвитку є суспільно значущими і належать до інновацій, перш за все соціальних.

З огляду на це процес переходу до суспільства знань і відповідної йому знаннєвомісткої економіки повинен носити модернізаційний характер та гармонізуватись із соціальним конструюванням життя суспільства. Те, наскільки це важливо для України, підкреслюють результати вітчизняних досліджень соціального розвитку. Згідно з ними, сьогодні масова особистість розвивається за умов надзвичайно високого соціального дефіциту, який сягнув таких масштабів, такої глибини та гостроти, що саме він не лише обмежує спроби людини активізуватися, а й продукує песимізм та зневіру. Натомість для активності багатьом співвітчизникам не вистачає здоров'я, бажаної роботи, економічних знань, упевненості у своїх силах та захисті своїх прав, рішучості у досягненні мети, порядку у суспільстві та віри у майбутнє себе та своїх нащадків.

Процеси формування суспільства знань і знаннєвомісткої економіки як основи реалізації проектів модернізації держави, суспільства й економіки забезпечуватимуться, у першу чергу, не технократичними, а проектами соціального характеру. Оскільки суспільство й економіка знань є бажаними взірцями для майбутнього, доцільно включити до складових стратегії формування такого суспільства типізацію повсякденного або буденного знання. Типізація буденного знання як спосіб соціального конструювання суспільства й економіки знань є важливою, оскільки порушення її руйнує світоглядні параметри людини. Внаслідок таких руйнацій не відбувається відтворення і передачі через покоління повсякденних знань, що накопичувались у результаті історичного досвіду, або повсякденні знання не відіграють того значення, яке б дозволило їм самовідтворюватися, створюючи таким чином самі умови для інновацій.

У процесі формування суспільства та економіки знань важливими є як буденне, так і спеціалізоване знання, тому між ними повинні діяти механізми взаємозв'язку. Якщо говорити про взаємозв'язок між буденним знанням і спеціалізованим, то тут ключову роль відіграють мотиваційні фактори і наявність можливостей широких мас населення до отримання спеціалізованих знань з метою підвищення і свого соціального статусу, і здатності до високопродуктивної діяльності.

Внаслідок трансформаційних перетворень стимули і мотиви значно змінилися. З'явилися такі, як конкуренція, але зникли можливості щодо отримання не тільки елітної, але й звичайної освіти. Особливо негативне значення мали фактори, що формувалися у населення внаслідок розширення нелегітимної діяльності. Труднощі адаптації до нових умов внаслідок трансформаційних перетворень виявилися такими, що значна маса населення вимушена була шукати шляхи реалізації своїх можливостей за межами власної країни, оскільки в Україні більше чверті населення опинилася за межею бідності. Дослідження еміграційних намірів громадян України показали, що як еміграція, так і тимчасова трудова міграція з України мають передусім економічну мотивацію. Але втішним у цьому процесі, в цілому негативному в економічному і соціальному відношенні, було, що серед охочих виїхати незначний прошарок становлять громадяни, які мають вищу освіту. Це дає підстави стверджувати, що реалізація соціального проекту модернізації в напрямку відтворення суспільства й економіки знань, де вища освіта, за аналогією з високорозвиненими країнами, стає домінуючою для більшості випускників шкіл, об'єктивно суттєво обмежить мотиви до еміграції, що позитивно впливатиме не тільки на продуктивність, а й на забезпеченість вітчизняної економіки кадровим потенціалом.

Освіта в сучасному вимірі – найважливіший елемент розвитку людського потенціалу на відміну від усіх попередніх часів. А тому для конструювання соціальної реальності економіки і суспільства знань найважливішим є реалізація європейської і світової пропаганди щодо навчання впродовж усього життя. Він суттєво відрізняється від традиційного механізму соціального конструювання реальності, де однопорядково або близько до цього існував соціальний детермінізм навколишнього середовища, що визначав формування особистості, в якому взаємодіяли й емпіричний досвід, й емоційне сприйняття суспільства, і процес освіти, і духовно-естетичне виховання. Соціальний детермінізм суспільства починає визначатися тепер найважливішою складовою – освітою, оскільки сама вона формує соціально-культурні і навіть психологічні аспекти навколишнього середовища людини.

Здебільшого економіку знань пов'язують з використанням знань, що були реалізовані, або з тими, що були отримані в результаті понесених витрат, тобто всім тим, що було створено в системі освіти та науки. По суті, має працювати національна система з освоєння нововведень в епоху економіки знань, в якій згідно з Чи Геїном, *«душа економіки знань – безперервне прагнення до новацій, а джерело її сили - освіта»*. Значна роль належить також запозиченню досвіду, оскільки нині можна успішно розширювати інновативний пошук через опанування і використання зарубіжного досвіду виробництва нових видів продукції на основі використання технологічних нововведень.

У такій системі взаємодії мають бути використані розвинені трансферні механізми, де домінуюча роль належить системі освіти. Сучасна система передачі знань має ґрунтуватися на принципах:

- всеохопності,
- безперервності,
- доступності,
- оновлення.

Слід підкреслити, що забезпечення всеохопності і безперервності освіти в Україні потребує розширення діючої системи перепідготовки кадрів, а також перегляду системи

державного замовлення. Адже низький рівень доходів більшості домогосподарств обмежує доступ нової генерації до сучасних знань, а у значній кількості зайнятих працівників, які отримали освіту до початку трансформаційних змін, у нових умовах знизилася здатність до високопродуктивної діяльності. Разом з тим у державі не вмотивується можливість розширення базових, а тим більше отримання *нових спеціалізованих знань*, що стали результатом наукових надбань. Це потребує пошуку шляхів і ресурсів для органічного поєднання діяльності закладів науки й освіти в умовах багатокладності економіки. І хоча у трансформаційний період цей процес став здійснюватися інтенсивніше, досягнутого рівня є недостатньо, щоб наблизитися до існуючих вимог у країнах ЄС щодо освіти впродовж усього життя. Ця норма особливої актуальності набуває на етапі інтеграції України до ЄС, адже відстаючи в освіті, ми програємо і в конкурентоспроможності. У концепції ЄС про неперервну освіту закладені підвалини сучасного поєднання професійної підготовки і перепідготовки. Відомо, наприклад, що в окремих країнах чисельність дорослих людей, які постійно підвищують свою кваліфікацію, вже перевищує чисельність молоді, що здобуває фахову освіту. У нас після 35 років, як правило, освітній процес закінчується.

Принцип доступності в системі передачі знань має забезпечуватися, в першу чергу, за рахунок розширення, а не звуження, як це є насправді, фінансових можливостей, розвитку інформаційних технологій передачі знань, зміни системи організації надання освітніх послуг населенню. Щодо наявних фінансових можливостей у населення для підтримки власного освітнього потенціалу та надання освіти своїм дітям, то вже згадувалася їх обмеженість при одночасній нерозвиненій системі кредитування освіти. Світовий досвід переконливо свідчить, що зміна вектора у наданні освітніх послуг з переважно державного на приватний не приносить бажаних результатів. До того ж при обмеженості фінансових можливостей населення і різкій диференційованості доходів є обмеженим не лише масовий доступ до освіти, а й можливості капіталізації людського потенціалу українського суспільства.

Сучасна система освіти, особливо вищої, характеризується здебільшого конкурентністю, в тому числі і в Україні, але в умовах значного зниження вимог з боку держави конкуренція є слабким стимулом. Слід зазначити, що така тенденція прослідковується в багатьох країнах світу і вона масово зумовлює фахівців до пошуку того, як відійти від таких змін, оскільки боротьба за масовість освіти відбувається за рахунок зниження її якісних параметрів. При цьому Світовий банк, як провідник ідей роздержавлення економіки в цілому, водночас вважає, що у сфері освіти держава має зберегти свій вплив на неї, незважаючи на посилення впливу ринкових сил на систему вищої освіти, оскільки:

- інвестиції у вищу освіту та їх ефекти є значно більшими і ширшими, ніж приватні вигоди;
- ринок позичкового капіталу недосконалий, тому є нерівність в доступі до освіти;
- вища освіта відіграє ключову роль у підтримці базової і загальної освіти.

Щодо дотримання принципу осучаснення, то необхідно зауважити, що процес навчання, як і всі інші соціальні й економічні процеси, має безперервно удосконалюватись. Україні слід виходити з того, що педагогічна модель навчання має бути спрямована на усунення таких недоліків, як:

- відсутність систематичної роботи студентів протягом навчального року;
- низький рівень активності студентів і відсутність елементів змагальності у контексті отримання першого робочого місця;
- значні втрати бюджету, часу на проведення атестації;
- відсутність системи виробничої практики та дипломного проектування;
- недостатній рівень адаптації до швидкозмінних вимог ринку праці;
- низька мобільність студентів щодо зміни напрямів підготовки, спеціальностей та вищих навчальних закладів;
- обмежена можливість вибору навчальних дисциплін.

Водночас нова педагогічна модель і нові педагогічні підходи та методи відповідно до узагальнення досвіду передових країн світу, що досягли успіхів у підготовці молоді включають:

- самостійність і аналітичність мислення;
- активну участь студентів у процесі навчання, а не пасивне сприйняття інформації;
- дистанційність навчання;
- можливість прикладного використання знань у реальних умовах і постійні консультації з роботодавцями та їх стимулювання за надання можливості проходити практику;
- акцент на процесі навчання, а не запам'ятовування інформації;
- відмова від конвеєрного підходу (пропозиція широко масштабних освітніх послуг (програм));
- прозорість в оцінці знань;
- курси за вибором 50х50 %;
- системи стимулювання кращих викладачів;
- вміння знаходити дані, оперувати ними і розвивати аналітичні можливості;
- міждисциплінарність у підготовці;
- взаємне навчання та самоорганізація;
- емпірична освіта (на основі узагальнення емпіричного досвіду), освіта в реальних умовах та проблемно орієнтоване навчання.

Висновки і пропозиції. В умовах переходу до економіки знань слід готувати і нове покоління педагогів, які у першу чергу мають опанувати нові технології в умовах масової інформатизації суспільства. За оптимістичним сценарієм на цю роботу потрібно витратити не менш як 15 років. У разі, якщо цей процес не почнеться найближчим часом, то нові педагогічні кадри, які переважно працюють у цій сфері протягом усього життя, не менш ніж на покоління відкладуть формування працівника, якого вимагатиме нова економіка знань і, відповідно, суспільство.

Якщо йдеться про суспільство знань і економіку знань як такі, що є бажаними взірцями для майбутнього, то не слід ігнорувати елементів етики та моралі, які теж підлягають включенню в соціальний механізм конструювання реальності суспільства знань.

У новій системі боротьба за виживання для більшості людей, недоступність отримання повноцінної освіти збільшили відстань до практичного спрямування знань у русло розвитку, перш за все економіки, з тим, щоб вона була конкурентоспроможною.

Для суспільства й економіки знань при соціальному проектуванні важливим є також цілеспрямований розвиток уже звичних нам інститутів. Вони включають систему мотивацій, санкцій і соціального контролю для підтримки загальнонаціональних цілей, зразків поведінки щодо задоволення різних потреб.

Можна стверджувати, що реальність суспільства й економіки знань можлива тільки в тому разі, коли на передньому плані стоїть інноваційна діяльність, а не буденне повсякдення, як це є в більшості випадків сучасності. Саме за таких обставин падає статус інтелігенції, є слабкими інституціональні механізми висування та підтримки талановитої молоді, відбору і просування кращих працівників, існує надзвичайна диференціація в доходах, загострюються проблеми морально-етичного клімату, але це і багато іншого, пов'язаного зі змістом соціального проектування реальності майбутнього суспільства й економіки знань, потребує збереження територіальної цілісності держави та гармонізації соціального самопочуття українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Lane R.E. The Decline of Politics and Ideology in the Knowledgeable Society // American Sociological Review. 1966. - Vol. 31. - P. 649-662; Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton University Press. – 1962.

2. Drucker P.F. *Post-Capitalist Society*. Harper Business, New York, 1993. – 232 p.; Toffler A. *Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York, Bantam Books, 1990. – 512 p.; Quinn J.B. *Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry*. New York: The Free Press, 1992. – 640 p.
3. Quinn J.B. *Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry*. – New York: The Free Press, 1992. – 640 p.
4. Marshall A. *Principles of Economics*. – London: Macmillan, 1965.
5. Schumpeter J. A. *Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.
6. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Геєць. – К., 2009. – 864 с.
7. Обзор экономического положения Европы. ООН. Нью-Йорк и Женева. – 2002. – № 1. – С. 195.
8. Бутко М. П. Інтелектуальний капітал як чинник модернізації регіонального економічного простору : монографія / М. П. Бутко, О. В. Попело ; під заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. – 372 с.
9. Бутко М. П. Архітектоніка конкурентоспроможності регіонів України в контексті євроінтеграції: монографія / М.П.Бутко. – Київ: АМУ, 2016. – 452 с.

References

1. Lane R.E. *The Decline of Politics and Ideology in the Knowledgeable Society* // *American Sociological Review*. 1966. - Vol. 31. - P. 649-662; Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton University Press. – 1962.
2. Drucker P.F. *Post-Capitalist Society*. Harper Business, New York, 1993. – 232 p.; Toffler A. *Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York, Bantam Books, 1990. – 512 p.; Quinn J.B. *Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry*. New York: The Free Press, 1992. – 640 p.
3. Quinn J.B. *Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry*. – New York: The Free Press, 1992. – 640 p.
4. Marshall A. *Principles of Economics*. – London: Macmillan, 1965.
5. Schumpeter J. A. *Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.
6. Heiets V. M. *Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaiemodii ta rozvytku* / Valerii Mykhailovych Heiets. – К., 2009. – 864 s.
7. *Obzor ekonomycheskoho polozhennia Evropy*. OON. Niu-York y Zheneva. – 2002. – № 1. – S. 195.
8. Butko M. P. *Intelektualnyi kapital yak chynnyk modernizatsii rehionalnoho ekonomichnoho prostoru : monohrafiia* / M. P. Butko, O. V. Popelo ; pid zah. nauk. ker. d-ra ekon. nauk, prof. M. P. Butka. – Nizhyn : Aspekt-Polihraf, 2014. – 372 s.
9. Butko M. P. *Arkhitiektonika konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrainy v konteksti yevrointehratsii: monohrafiia* / M.P.Butko. – Kyiv: AMU, 2016. – 452 s.

Бутко Микола Петрович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та державної служби, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Бутко Николай Петрович, доктор економічних наук, професор, заведуючий кафедрою менеджмента и государственной службы, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченка, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Butko Nikolay, Doctor of Economics, professor, head of the Department of Management and Public Service, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenko Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).